

meg magyar és román filmesek fantáziáját; *Fény hull arcodra kedvesem* című Király László-novella (melynek irodalmi forgatókönyve ebben a tematikus számban olvasható) a Budapest Filmstúdió és a bukaresti Castel Film közös munkájaként, kizárólag erdélyi magyar színészekkel, igazi nagy premiernek ígérkezik.

„Előbb-utóbb talán újra lehet beszélni kolozsvári filmgyártásról is. Továbbá Erdélyhez kötődő filmesztétikáról, filmkritikáról, filmes életről. A nagynevű romániai magyar folyóiratot, a *Korunkat* hagyományai kötelezik arra, hogy szolgálja és támogassa mindazt, ami ebbe az irányba mutat.” (Kántor Lajos)

Cholnoky Olga

Báthory István király a fehérorosz népi kultúrában

*Kotlárčuk, Andrej: Korol' Stefan Batorij v narodnoj kul'ture belorusov. = Studia Russica XVIII.
Budapest, 2000. 375–380 p.*

Andrej Kotlárčuk Oroszországban működő fehérorosz történész tanulmánya arról a képről szól, amelyet Báthory István király szerepéről, uralkodásáról a fehérorosz folklór, a népi hagyomány őriz. Mindannyiunk számára ismeretes, hogy a magyar Báthory István 1576–1586 között az egész lengyel–litván nemesi köztársaságnak volt az uralkodója, amelybe a fehérorosz–litván többségű Litván Nagyfejedelemség is beletartozott. A szerző szerint kevesekben tudatosult az, hogy ez alatt a tíz év alatt a fehéroroszok nagy része és a magyarok körülbelül egyharmada egy ember, Báthory István (erdélyi fejedelem, litván nagyfejedelem és lengyel király) uralkodása alatt élt.

Az első részben a szerző bemutatja Báthory István uralkodásának legfontosabb mozzanatait. A modern fehérorosz történetírás egyértelműen pozitívan értékeli Báthory István uralkodását, hiszen – egyebek között – a vezetése alatt álló katonai csapatok segítségével szerezte vissza a Litván Nagyfejedelemség a Rettgett Iván által elfoglalt fehéroroszok lakta polocki területet. Ezenkívül Báthory megerősítette az állami és hadi szervezetet, ő alapította az első felsőoktatási intézményt, a jezsuita akadémiát Vilnában (1579), kollégiumokat Polockban és Grodnóban. Ezekben az intézményekben végeztek a fehérorosz kultúra legjelentősebb képviselői (XVI. sz. végétől a XIX. sz. elejéig). Grodnóban felépíttetett egy csodálatos kastélyt, s ezt a fehérorosz várost tette meg nem hivatalos fővárosává. Parancsa értelmében minden harmadik szejmet ebben a városban tartották. A történészek úgy vélik, hogy Báthory nem sajtátította el a lengyel nyelvet, alattvalóival latinul értekezett. Ez egy időre megállította Litvánia és Fehéroroszország nemesi rétegének polonizációját. Uralkodásának szintén fontos cselekedete volt, hogy a kispolgárság és a szabad parasztok köréből reguláris gyalogságot hozott létre, ezek voltak az ún. „páncélos urak”. Jogot kaptak nemesi címre, földdel rendelkezettek, melyet örökös használatra biztosítottak számukra, s azt egészen 1917-ig birtokolhatták is.

Számos város a magdeburgi jog szerint működhetett, 1576-ban Kelet-Fehéroroszország legnagyobb városa, Mahiljov autonómiát kapott. Több mint száz évvel később a városi magisztrátus egy tagja, Trofim Romanovič úgy jellemezte Báthoryt mint „legfényesebb és legkegyesebb királyt”. A mahiljovi krónika lapjain a kispolgárok Báthory iránti legnagyobb tiszteletéről olvashatunk, mivel a mahiljovi polgárok kérésére megerősítette a városi kiváltságokat, a magdeburgi jogot. Abban az időben még Kijev is Báthory birodalmához tartozott.

Ennek háttérben paradoxnak tűnik – állapítja meg a szerző –, hogy az etnológiában az a nézet szilárdult meg, hogy Báthory István képe a fehérorosz népi kultúrában igen kedvezőtlen. Ezt a tézist elsőként Makszim Harecki író és irodalomtörténész állította fel a XX. század húszas éveiben. E megállapítás alapjául kizárólag a *Batura* – *sabačča natyura* közmondás szolgált ('Batura – kutya természet', ahol a *Batura* szót a *Báthory* név népies alakváltozatának tekintette). Ennek ellenére a szerző úgy véli, hogy a fehéroroszok történelmi emlékezete megőrizte pozitív viszonyát a királyhoz, amely egybeesik a történetírás értékelésével. A fent idézett frazéma az egyetlen Báthoryról, amelyet rendszeresen beletesznek a fehérorosz folklór legújabb kiadványaiba. A szerző azonban azt is felveti, hogy a frazéma azonosítása Báthory István személyével kérdéses. A *batura* szónak Fehéroroszországban (Poles'e vidékén) a mai napig van 'komor (mogorva), rosszindulatú (barátságtalan) ember' köznévi jelentése, tehát egyáltalán nem biztos, hogy Báthoryra vonatkozik. Ezenkívül a fehéroroszoknál még három közmondás őrződött meg Báthoryról, s közülük csak egyiknek van negatív tartalma: *Za krolja Sasa padjeli ljudzi chleba i mjata* ('Báthory István király alatt még lópata sem volt, a Szász alatt az emberek teleették magukat kenyérral és hússal'). Ez a közmondás a vándor szövegek típusához tartozik, Báthory neve helyett más uralkodó neve is állhat. Itt az a fontos, hogy az egyik király uralkodásának nyugtalan időszakát egybevetették a szász dinasztiai III. Ágostéval (1733–1763), amikor Fehéroroszországba viszonylagos nyugalom köszöntött be. Ehhez hasonló közmondások megtalálhatók a fehérorosz folklórban.

A szerző által bemutatott két további közmondás neutrális kontextusban említi Báthoryt: *Pomnic 'karalja Baturu* – mondták a fehéroroszok a nagyon régi időkre emlékezve és *Šeiny vojnu pomnic 'ot cara Batury* ('Šein emlékezik a Báthoryval folytatott harcra') – azaz emlékezni a különböző időkben zajló távoli eseményekre. Ebben az esetben két történelmi esemény kapcsolódik össze: Polock, illetve Szmolenszk ostroma és elfoglalása, ami nem véletlen, hiszen ezek igen jelentős hadi események voltak.

A fehérorosz parasztok (a „páncélos urak” és a gyalogság leszármazottai) Báthoryról való megemlékezései, amelyeket Fehéroroszország különböző területein jegyeztek fel a XIX. században és a XX. század elején), csak pozitív érzelmeket fejeznek ki.

A szerző a továbbiakban megjegyzi, hogy a királyról szóló legendák nyomai egész Fehéroroszországban megtalálhatók. Különösen sok van belőlük a XVI. sz. végi csaták helyszínein. Számos helynév őrzi emlékét. Vityebszktől vezetett egy út Neveig és Szebezsik, amely a XX. század elejéig a *Baturava daroha* ('Báthory útja') nevet viselte. Vula falu mellett a Dvina és a Vula összefolyásánál még a XX. század elején megvoltak a nyomai a 'Báthory hídjának' (*Baturav moszt*). A másik utat pedig, amely nyugatról keletre vezetett, a nép *Baturynski šljach* ('Báthory út') néven ismerte. A XIX. század közepéig létezett egy fahídrendszer, amelyet a nép csak *Baturynskija masty* ('Báthory hidak') néven emlegetett. Mjadzel városa mellett, a Polockba vezető út mentén van egy viszonylag nagy tó, melynek *Batoryn* a neve.

Polock felszabadításához rengeteg legenda fűződik. Báthory István és egyik, szintén magyar származású hadvezére, Bekes Gáspár a hősei Jan Čačot fehérorosz költő *Bekešava hara* ('Bekes hegy') és *Bekeš* c. poémáinak, melyeket a költő 1819-ben írt.

Az ezerišcei várról szóló legendák fő történelmi személyisége *Korol' Batura* ('Báthory király'). Az ő neve szerepel a régi csatákról, a vár pincéiben elrejtett kincsekről szóló legendákban. Báthory valóban be is vette a várat 1579-ben. A M. Sementovskij fehérorosz néprajztudós felhívta a figyelmet arra, hogy a legendákban egyáltalán nem emlékeznek meg Báthory István legfőbb ellenségéről, Rettegett Ivánról. A kutató – a szerző véleménye-

nye szerint – megtalálta ennek a rejtélynek a kulcsát: Báthoryval ellentétben Rettegett Iván soha nem vezette személyesen a hadseregét Fehéroroszország területén.

Egy másik legenda szerint a Báthory-sereg szörnyű harcainak nyomait őrzik a Polock alatt található kurgánok. Ebben az esetben is két, különböző időben zajló történelmi esemény összekapcsolásának lehetünk tanúi, Báthory István és Nagy Katalin (1729–1796) harcáról szól a történet.

Grodno lakosai *Baturynski* jelzővel illetik azt a csodálatos kastélyt, amelyet a király építtetett. A hagyomány szerint Báthory Białowiezában vadászkastélyt is építtetett, s megalapította a királyi vadaskertetet. Ezt a helyet a mai napig is „királyi vadaskertnek” nevezik (*karaleuski zvjaryniec*). Białowieża falu mellett áll egy domb, amelyet a parasztok *Batorava hara*-nak (‘Báthory hegy’) neveznek. A hagyomány szerint ez volt a király kedvelt pihenőhelye.

A XX. század húszas éveiiig a minszki tartománybeli Vituniči falu mezején állt egy kereszt alakú kő vésett koronával és két latin betűvel: „SB”. A legenda szerint ezzel a kővel jelölték meg Báthory István itteni táborhelyét.

Báthory István uralkodásának idejétől terjedt el a fehéroroszoknál egy férfi fejrevaló, mely a *magerka* elnevezést kapta (a *magyar* szóból). A XVIII. sz. végéig a nemesség ezt a típusú fejfedőt a batorauka néven említette.

A szerző megállapítja, hogy a Báthory Istvánról szóló fehérorosz szóbeli népi hagyományok adatai nem mindig felelnek meg a valóságnak, de ez nem is fontos, hiszen az etnológust gyakran nem a tény története érdekli, hanem a tárgy befogadásának története.

A fentiek alapján megállapítható, hogy Báthory István kétségtelenül nagy népszerűségnek örvendett a fehérorosz népi kultúrában, összességében a királyról pozitív képet közvetít. Az a tény, hogy a magyar származású uralkodóról ilyen gazdag anyag lelhető fel, a fehérorosz népi kultúra sajátosságával magyarázható. Ugyanis gyakran éppen a személyiség sajátos jellegzetességei (esetünkben a más etnikai hovatartozás) keltette fel az egyszerű nép fokozott érdeklődését. Így a fehérorosz történelem megkoronázott személyei közül – Báthoryn kívül – éppen a más etnikumú uralkodókról emlékezik meg a folklórszövegek nagy része és a toponímia is: pl. Bona Sforza királynőről, XII. Károlyról, I. Péterről, Nagy Katalinról. A róluk való emlékek száma messze meghaladja a sajátuk számító Jagelló-dinasztia képviselőiről vagy akár a helyi mágnásokról szóló legendákét.

A szerző végezetül utal arra, hogy jelen tanulmánya még csak a kutatások kezdeti eredményeit mutatja be, a munka folytatásához szívesen látná magyar tudósok együttműködését is.

Ráduly Zsuzsanna